

ÜNİVERSİTE ÖĞRENCİLERİNİN TANRI İLE İLİŞKİLERİNİN BAĞLANMA KURAMI AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ*

Hacer SUBAŞI**

Özet

Bu kesitsel araştırmanın amacı, yetişkin bağlanma tarzları ile Tanrı'ya bağlanma tarzları arasındaki ilişkiyi Türk örnekleminde incelemektir. Çalışmaya Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde eğitim gören 109 kişi ile İstanbul şehrindeki çeşitli üniversitelerde ilahiyat dışı bölümlerde okuyan 104 kişi katılmıştır. Katılımcıların yetişkin bağlanma tarzları Yetişkin Bağlanma Ölçeği ile Tanrı'ya bağlanma tarzları ise, Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği ve Tanrı'ya Bağlanma Envanteri (TBE) ile ölçülmüştür. Katılımcıların hem insanlara hem de Tanrı'ya güvenli bağlanmaya eğilim gösterdiği tespit edilirken, ilahiyat eğitim alanlarına almayanlara kıyasla Tanrı'ya daha güvenli bağlandıkları tespit edilmiştir. Ayrıca, sosyodemografik değişkenlerle Tanrı'ya bağlanma tarzları arasındaki olası ilişkiler tartışılmıştır. Yetişkin bağlanma tarzı ile Tanrı'ya bağlanma tarzı arasındaki ilişkiyi analiz etmek için gerçekleştirilen ANOVA ve t-test sonuçlarına göre, Tanrı'ya kaçınan bağlanma tarzı ile kaygılı yetişkin bağlanma tarzı arasında kısmen anlamlı bir ilişki bulunurken, özellikle yetişkinlikte kaygılı bağlanma ile Tanrı'ya kaygılı bağlanma arasında oldukça anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Elde edilen bulgular ile, literatürdeki ikame hipotezi desteklenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bağlanma, Tanrı'ya Bağlanma, Tanrı'ya Bağlanma Envanteri, İkame Hipotezi, Telafi Hipotezi

An Evaluation of University Students' Relationship with God on the Basis of Attachment Theory

Abstract

The objective of this cross-sectional study was to investigate relationship between adult attachment styles and attachment to God styles in the case of Muslim-Turkish sample. The sample covers 213 individuals ranging from 18 to 35. Participants' adult attachment styles were measured via Adult Attachment Scale and their attachment to God styles were measured both via Attachment to God Scale and Attachment to God Inventory (AGI). It was found that, while partici-

* Bu araştırma Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim dalında yapılan "Üniversite Öğrencilerinin Tanrı ile İlişkilerinin Bağlanma Kuramı Açısından Değerlendirilmesi" başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

** Üsküdar Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Klinik Psikoloji Anabilim Dalı, hacet.subasi@yahoo.co.uk.

pants generally have secure attachments both in their human relationships and relationship with God, individuals from theology department have higher secure attachment to God in comparison with individuals from non-theology departments. Also, probable relationships between socio-demographic (education, subjective religiosity perception, life problems) variables and attachment to God styles were discussed. Moreover, the findings show that avoidant attachment to God style were partially correlated, specifically a strong relationship was found between anxious adult attachment style and anxious attachment to God style. These findings indicate that, "correspondence hypothesis" was supported.

Key Words: Attachment, Attachment to God, Attachment to God Inventory, Correspondence Hypothesis, Compensation Hypothesis.

Giriş

Canlı organizma bağlanma ilişkisi sayesinde fiziksel ve psikolojik güven hisseder. Böylece hayatın tüm zorluklarına rağmen hayatta kalma fırsatı yakalar. Erken dönemde sağlıklı bir şekilde temeli atılan bağlanma ilişkisi, ileride tecrübe edilen arkadaşlık, eşlik, ebeveynlik gibi yakın ilişkilerde sağlıklı ilişkiler kurulmasına zemin hazırlar. Benzer bir şekilde bağlanma ilişkisi sayesinde Tanrı ile kurulan bağın da tohumları atılır. İnsanoğlu hayatta karşılaştığı zorluklar karşısında Tanrı'ya sığınır. Böylelikle, Tanrı sayesinde hissedilen psikolojik destek ve güven duygusu, hem bireyin mücadele azmini artırır hem de sağlıklı bir şekilde hayatta kalmasını sağlar.

Bağlanma kelimesi günlük konuşma dilinde farklı anlamlarda kullanılabilir. Örneğin, nesneye, yere veya film yıldızına bağlanılabilir. Ancak bu bağlanma türleri John Bowlby'nin kastettiği türden bir bağlanma değildir. Onun bağlanma kavramı için vurguladığı nokta 'kişilerarası nitelikli' olmasıdır¹. Bağlanma ilişkisi sayesinde kişilerarası ilişkiye giren insan yavrusu fiziksel ve psikolojik ihtiyaçlarını gidererek, ehlileşebilir veya sosyalleşebilir. Bunun dışında, Sroufe ve Waters'a göre, bağlanma açısından önemli olan tecrübe edilen kişilerarası etkileşimle beraber, bebek veya çocuk tarafından "hissedilen güvenlik" tir (felt security)². Yani, bebeğin veya çocuğun tanıdık olmayan kişilerin yanında veya ortamlarda, tehlike arz eden durumlarda veya hastalık, korku, yaralanma gibi fiziksel ihtiyaç halinde açlığını hissettiği en temel duygu güvendir. Bowlby'a göre bağlanma, insanoğlunun hususi başkalarıyla (parti-

¹ Lee A. Kirkpatrick, Attachment, Evolution and Psychology of Religion, New York: Guildford Press, 2005, s.72.

² Alan L. Sroufe ve Everett Waters, "Attachment as an Organizational Construct", Child Development, cilt.7, 1977, s.1184-1199.

cular others) bir tür güçlü duygusal bağ kurma eğilimidir³ ve bağlanmanın biçimlenmesi insanoğlunun hayata gelişinin akabindeki ortalama iki buçuk yıl içerisinde gerçekleşir⁴. Bağlanma bebeğin ilk karşılıklı ilişkisi olduğundan, onun kendisine ve diğerlerine dair algılarını şekillendiren ilk deneyimdir⁵. Bağlanma ilişkisi erken dönemde sadece birincil bakımveren ile bebek arasında mümkünken, zamanla farklı yakınlarla da (örn. eş) mümkün olmaya başlar. Bu bağlamda, başkalarıyla kurulacak bağlanma ilişkisi, Tanrı ile kurulacak hususi bir bağlanma ilişkisine kadar genişletilebilir.

Bağlanma ilişkisinin, bireysel farklılıklar temelinde incelenbilmesine vesile olan meşhur *Yabancı Durum Deneyi (Strange Situation Test)*⁶ bağlanma tecrübesinin gözlemlenebilir ve test edilebilir olduğunu göstermiştir. Deney sonucunda bebeklerin annelerinden ayrılma ve anneleriyle birleşme epizotlarında verdikleri tepkilerin farklılaşmasına bağlı olarak üç önemli bağlanma örüntüsü tespit edilmiştir: güvenli, kaygılı ve kaçınan bağlanma.

Din (religion), Latince ‘re-ligare’, ‘re-legere’ kökünden türemiş bir sözcük olmakla birlikte ‘bir araya gelme, bağlanma’ anlamına gelmektedir⁷. İnsanın dini hayatında ilişkiselliğin merkezi konumda olması ve/ya her insanın dini öyküsünün bir noktada ilişkisellik arz etmesi Kirkpatrick’i bağlanma kuramını bu konuyu aydınlatmada bir zemin olarak kullanmaya sevk etmiştir. Bu ifadeyi biraz daha açmak gerekirse, mümin bireylerin dini öykülerindeki ilişkiselliğinin ilk adımı öncelikle Tanrı veya bir din için önemli görülen şahıslar veya peygamberlerdir (örn. peygamberlere iman, Buda, İsa, vb.). Hıristiyanlık için Mesih İsa veya Meryem Ana, Budizm için Buda veya İslam açısından Allah kavramları benzer konumdadırlar. Nitekim, Tanrı ile olan ilişki veya Tanrı’ya bağlanmadan söz ederken mutlak bir bağ veya ilişkidir söz etmek mümkün olmadığından,

³ John Bowlby, “The Making and Breaking of Affectional Bonds”, *British Journal of Psychiatry*, cilt.130, 1977, s.201-210.

⁴ Turhan Yörükan, “Bağlanma ve Sonraki Yaşlarda Görülen Etkileri”, İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2011, s.56.

⁵ Jude Cassidy (1988). “Child-Mother Attachment and the Self in Six-Year-Olds”, *Child Development*, cilt. 59,1988, s. 121-134.

⁶ Inge Bretherton, “The Origins of Attachment Theory: John Bowlby and Mary Ainsworth”, *Developmental Psychology*, cilt. 28, 1992, s.759-775; Mary S. Ainsworth ve diğerleri, “Patterns of Attachment: A Psychological Study of the Strange Situation”, Hillsdale, NJ: Erlbaum, 1978.

⁷ Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s. 53

bireylerin Tanrı ile algıladıkları ilişkileri veya O'na bağlanmaları önemli olmaktadır⁸.

Bireyin kendince kutsal saydığı varlıkla olan ilişkisi ve bu 'ilişkiye dair algısı' ile geçmişteki bağlanma yaşantısı arasındaki benzerlikler çok anlamlı gözükmektedir⁹. Aynı zamanda, insanların hayatlarının bir bölümünde yaşadıkları travmatik deneyimlerden sonra herhangi bir dine dönmeleri, özellikle stresli zamanlarda duaya daha çok sarılmaları, eş ölümlerinden sonra yaşanan dindarlaşma temayülü ve yalnızlık gibi durumlar insanın dini öyküsündeki ilişki-selliğin bir diğer yüzüdür¹⁰. Bunun dışında bağlanma kuramının yetişkinlikte tecrübe edilen evlilik veya romantik aşk ilişkilerini anlamada önemli bir teorik zemin oluşturabileceği fikrinin çeşitli araştırmalar neticesinde doğrulanması¹¹ insanın Tanrı ile olan ilişkisi için de geçerli olabileceği fikrini doğurmuştur¹². Bir diğer etken ise, Kirkpatrick'in yaygın olarak gözlemlendiği Hristiyanlık gibi tek tanrılı dinlerin müntesiplerinin Tanrı'nın ulaşılabilirliğine (availability), duyarlılığına (reponsiveness), mevcudiyetine (presence) olan inançları sayesinde onu alternatif güvenli bir zemin gibi kullanarak hayattaki sıkıntı ve zorlukları daha metin ve emin bir şekilde karşılamalarıdır¹³. Ona göre, Tanrı sıkıntılı zamanlarda '*psikolojik bağlanma nesnesi (psychologic attachment figure)*' olarak işlev görmektedir.

Sıkıntılı ve stresli zamanlarda bireylerin Tanrı ile ilişki içerisinde olduklarını ifade etmeleri söz konusu ilişkinin hakikaten bir bağlanma ilişkisi olup olmadığı sorusunu gündeme getirir. Bu soru 'Tanrı'ya Bağlanma' konusunu aydınlatılabilmek adına iyi bir başlangıç noktasıdır¹⁴. Bu noktada, Ainsworth'ün bağlanma ilişkisini diğer

⁸ Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s. 52-4; Lee A. Kirkpatrick ve Wade C. Rowatt, "Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity, and Personality Constructs", *Journal for the Scientific Study of Religion*, c. 41, 2002, sa. 4, s.637-651.

⁹ Lee A. Kirkpatrick "An Attachment-theory Approach to the Psychology of Religion", *International Journal for the Psychology of Religion*, cilt.2, 1992, s.3-28.

¹⁰ Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s. 8-11, 1992.

¹¹ Cindy Hazan ve Philip R. Shaver, "Romantic Love Conceptualized as an Attachment Process", *Journal of Personality and Social Psychology*, cilt. 52, 1987, sa.3, s. 511-24; Dory A. Schachner, Philip R. Shaver ve Omri Gillath, "Attachment Style and Long-term Singlehood", *Personal Relationships*, c.15, 2008, s.479-491.

¹² Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s.14-5, 1992.

¹³ Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s.6, 1992.

¹⁴ Lee A. Kirkpatrick, "Attachment, Evolution and Psychology of Religion", New York: Guilford Press, 2005, s.56.

yakın ilişkilerden ayırt eden beş önemli kriterinden bahsetmekte fayda vardır. Çünkü, bu kriterler Tanrı ile olan ilişkinin bağlanma olduğunu idrak etmek açısından oldukça önemlidir¹⁵. Söz konusu beş kriter; yakınlık arayışı, ayrılık durumunda strese girme, birleşme durumunda sevinme, kayıp durumunda yas tutuma ve güvenli zemin görevi görme şeklinde özetlenebilir.

‘Yakınlık arayışı’ kriteri Tanrı ile olan ilişki için belki de en ayırt edici olanıdır. Özgün bağlanma kuramına göre, ‘bakımalan (care-receiver)’ tehdit ve sıkıntılara karşı hayatta kalabilmek için kendisinden daha güçlü olan bakımvereninin ulaşılabilir ve olumlu anlamda tepkisel olmasına muhtaçtır. Bebeklik döneminde ihtiyaç duyulan güven duygusu, bu dönemde fiziksel açıdan kendi kendine yetememe durumu söz konusu olduğundan bakımverene fiziksel anlamda yakın olma çabası şeklinde tezahür ederken, yaş ilerledikçe kazanılan fiziksel otonomi ile beraber bağlanma nesnesinin yakınlığını psikolojik olarak hissetmek yeterli gelmeye başlar. Benzer durum Tanrı ile olan ilişki için de geçerlidir. Mümin birey, tehdit ve sıkıntı içeren zamanlarda Tanrı ile psikolojik bir yakınlık arayışı içine girer. Bireyin Tanrı’nın ulaşılabilirliğine ve olumlu tepkiselliğine olan inancı, Tanrı’ya güvenli bir zemin olarak kullanarak sıkıntıları daha rahat göğüslemesine yardımcı olur. Bu durum neredeyse tüm dinler için geçerlidir¹⁶. Ancak, inanan bireyler psikolojik anlamda yakınlık kurma çabasında olsa da fiziksel olarak Tanrı’ya tecrübe etme çabasına da girebilirler. Tanrı soyut bir varlık olmasına rağmen insanların onu izah ederken uzay ve zamanda sınırlı antropomorfik bir dile başvurmaları¹⁷ ve ayrıca bazı dinlerde Tanrı’nın her yerde olduğuna (omnipresence) inanılmasına rağmen (örn. İslam, Yahudilik) mabetlerin olması bağlanma kuramı açısından insanların Tanrı’ya fiziksel olarak yaklaşma çabalarının dışı vuruşu olarak yorumlanabilir¹⁸. Örneğin mabetlerdeki ikonlar, dini temsiller, vb. dindar bireye Tanrı’nın varlığını hatırlatır¹⁹. Sonuç

¹⁵ Angie McDonald ve diğerleri, “Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypothesis”, *Journal of Psychology and Christianity*, c. 24, 2005, sa. 1, s.21-28.

¹⁶ Matt Bradshaw, Christopher G. Ellison, ve Jack P. Marcum, “Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians”, *The International Journal for the Psychology of Religion*, cilt.20, 2010, s.130-147.

¹⁷ Justin, L. Barrett, ve Frank C. Keil, “Conceptualizing a Non-natural Entity: Anthropomorphism in God Concepts”, *Cognitive Psychology*, cilt. 31,1996, s. 219-247.

¹⁸ Justin, L. Barrett, ve Frank C. Keil, *a.g.e.*, s. 220

¹⁹ Lee A. Kirkpatrick, “Attachment, Evolution and Psychology of Religion”, New York: Guildford Press, 2005, s.58-60.

olarak, Tanrı ile olan ilişki 'yakınlık arayışı' kriteri açısından özgün bağlanma ilişkisi ile paralellik arz etmektedir.

Bağlanma kuramına göre, ayrılık durumunda strese girme, kayıp durumunda yas tutma, birleşme durumunda sevinme söz konusudur. Mümin kişinin Tanrı ile olan ilişkisi için de benzer durum geçerlidir. Stresli zamanlarda mümin bireylerin kiliseye veya başka dini bir davranışa değil de özellikle duaya sarılmaları²⁰ Tanrı'nın insan için bizzatıhi önemini gösteren bir örnektir. Eş ölümü gibi durumlarda yas tutulması ve akabinde dindarlaşma temayülünün artması Tanrı'nın ölen eşin yerine ikame edildiği fikrini doğurmaktadır. Ayrıca, mümin bireyin Tanrı'ya genellikle olağanüstü durumlarda (örn. ölüm, tehdit vb.) yakın olmaya çalıştığı argümanı tatışlagelmıştır. Bağlanma kuramına göre, bağlanma sistemi etkin olmayan bir bebek/çocuk, oyun sayesinde keşif sürecine girer. Bebek/çocuk keşif sürecindeyken bakımvereninin ulaşılabilir olup olmadığından emin olmak için onu ara sıra kontrol eder²¹. Benzer durum Tanrı-kul ilişkisi için de söz konusudur. Örneğin, Müslüman bir bireyin stres ve sıkıntı yaşamadığı zamanda dahi beş vakit namazını eda etmesi ve bebeğin keşif sürecinde (deaktif sistem) annesinin varlığını aras sıra kontrol etmesi (check-back) yaşanan psikolojik süreçler bakımından benzer durumlardır. Bu örnek, olağanüstü durumlar olmadığı zamanlarda bile Tanrı'nın mümin için güvenli bir zemin olarak işlev gördüğüne işaret etmektedir.

Bireyin Tanrı ile olan ilişkisinde 'sevgi' merkezi konumdadır. Ancak, romantik bağlanmada tecrübe edilen sevgidense dinlerde kula telkin edilen sevgi ilişkisi anne-bebek arasındaki ilişkide hissedilen sevgiye daha çok benzemektedir²². Çünkü, anne-bebek bağlanma ilişkisinde bakımveren daha güçlü ve bilge olduğu gibi Tanrı-kul ilişkisinde de Tanrı güçlü ve bilge olandır. Ancak romantik bağlanmada eşler bu açıdan benzer durumdadırlar. Yine, anne-bebek ilişkisindeki bağlanmanın asimetrisi Tanrı kul ilişkisi için de geçerlidir. Sevginin mütakabiliyeti (reciprocity) her iki ilişki için geçerli iken, bağlanmanın mütakabiliyetinden bahsedilemez. Tanrı-kul ilişkisinde bağlanan kul, bağlanılan Tanrı'yken; anne-bebek ilişki-

²⁰ Michael Argyle ve Benjamin Beit-Hallahmi, "The Social Psychology of Religion", Oxford: Routledge & Kegan Paul, 1975.

²¹ Margaret S. Mahler, Fred Pine ve Anni Bergman, "The Psychological Birth of the Human Infant: Symbiosis and Individuation", New York: Basic Books, 2000.

²² Lee A. Kirkpatrick, a.g.e, s. 77-8, 2005.

sinde bağlanan bebek, bağlanılan annedir. Romantik bağlanma ilişkisinde ise, eşler karşılıklı olarak bağlanabildikleri ve birbirlerini sevebildikleri için ilişkide simetri hakimdir. Romantik bağlanma ilişkisindeki cinsellik, ne anne-bebek bağlanma ilişkisinde ne de Tanrı kul ilişkisinde vardır. Bu sebeplerden ötürü, Tanrı kul ilişkisi özgün anne-bebek bağlanma ilişkisine daha çok benzemektedir²³. Sonuç olarak, Ainsworth'ün bağlanma ilişkisini diğer yakın ilişkilerden ayırt eden beş kriter ve Tanrı-kul / anne-bebek bağlanması arasındaki benzerlikler, bireyin Tanrı ile tecrübe ettiği ilişkinin bağlanma olup olmadığını anlamaya oldukça yardımcı olmaktadır. Kirkpatrick'e göre, Tanrı ile ilişki çocuğun annesine bağlanması ile aynı doğaya ve fonksiyonlara sahip olduğundan gerçek anlamda bir bağlanma ilişkisidir.

Literatürdeki bağlanma araştırmaları son onbeş yılda anne-bebek ve Tanrı-kul bağlanma ilişkileri arasında süreklilik veya süreksizlik olup olmadığı konusuna odaklanmıştır²⁴. Anne-bebek bağlanması –tek belirleyici olmamakla birlikte- bu süreci olumlu ya da olumsuz etkileyebilir. Lüteratürde şu ana kadar tespit edilmiş üç temel bağlanma tarzından güvenli (secure) bağlanma olumlu iken kaygılı (anxious/ambivalent) ve kaçınan (avoidant) bağlanma tarzları da olumsuz kategorisinde değerlendirilebilir. Dolayısıyla, güvenli bağlanma tarzı Tanrı'ya güvenli bağlanmaya vesile olabileceği gibi (ikame hipotezi), kaçınan bağlanma da Tanrı'ya güvenli bağlanmaya vesile olabilir (telafi hipotezi). Ancak, bakımverene güvenli bağlanma tarzının Tanrı'ya güvenli bağlanmayı teşvik etmesi ile bakımverene kaçınan bağlanma tarzının Tanrı'ya güvenli bağlanmayı teşvik etmesi arasında yaşanan süreçler bakımından nitelik farkı vardır.

Konu, Amaç ve Hipotezler

Bu araştırmanın amacı, katılımcıların halihazırdaki Tanrı ile olan ilişkilerinin bağlanma kuramı açısından incelenmesidir. Üniversite öğrencilerine uygulanan araştırmada öncelikli olarak katılımcıların genel bağlanma örüntüleri ortaya konulacaktır. Akabinde ise, demografik özelliklerine göre Tanrı'ya bağlanma tarzları ile

²³ Angie McDonald ve diğerleri, *a.g.e.*, 2005, 22; Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, 2005, s. 77-9.

²⁴ Todd W. Hall, ve diğerleri, "Attachment to God and Implicit Spirituality: Clarifying Correspondence and Compensation Models", *Journal of Psychology and Theology*, cilt. 37, 2009, sa. 4, s.227-242.

bağlanma ve Tanrı'ya bağlanma tarzları arasındaki ilişki analiz edilecektir. Bu çerçevede, "Katılımcıların Tanrı ile olan ilişkileri ile mevcut bağlanma tarzları arasında nasıl bir ilişki vardır? Söz konusu ilişki süreklilik mi süreksizlik mi barındırmaktadır?" soruları bu araştırmanın temel problemleridir.

Başta, ABD'de olmak üzere pek çok Batı ülkesinde insanın erken dönem bağlanma tarzı ile hayatı boyunca kurduğu bağlanmalar ve Tanrı ile ilişkisi arasındaki bağlantıyı inceleyen pek çok araştırma gerçekleştirilmiştir. Ülkemizde bağlanma ve farklı değişkenler arasındaki ilişkiyi test eden pek çok araştırma yapılmış olmasına rağmen bağlanma-din ilişkisini inceleyen ya da bağlanma ve Tanrı'ya bağlanma arasındaki ilişkiyi inceleyen ampirik veya teorik araştırma sayısı yok denecek kadar azdır. Bu araştırma, ülkemizde din psikolojisi literatüründe bağlanma kuramı açısından genelde din özelde Tanrı ile olan ilişkiyi empirik metodlarla araştıran ilk çalışmadır. Özellikle de Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'nin²⁵ ve Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin (Attachment to God Scale)²⁶ kullanılması bu araştırmayı ayrıca önemli kılmaktadır. Araştırmada birbiriyle ilişkilendirilen değişkenler ve hangi değişkenlerin ilişkisellik arz ettiği araştırmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılı olarak sunulmuştur. Araştırmada bu muhtemel ilişkilerin olup olmadığı, varsa ilişkilerin hangi yönde olduğunun tespiti ve ilgili yorumlara yer verilmiştir. Böylece ülkemizde ampirik olarak pek de çalışılmayan Tanrı'ya bağlanma konusu ile ilgili araştırmalara katkı sağlamak hedeflenmiştir.

Araştırma soruları ve muhtemel ilişkileri gösteren model çerçevesinde, şu hipotezler belirlenmiştir:

- Katılımcıların bağlanma tarzları ile Tanrı'ya bağlanma tarzları arasında ikame ilişkisi vardır (**H1**).
- Buna göre, yetişkinlikte, güvenli bağlanma tarzına sahip bireyler Tanrı'ya güvenli bağlanır (**H2**). Yetişkinlikte güvensiz bağlanma tarzına sahip bireyler Tanrı'ya güvensiz bağlanır (**H3**).
- Katılımcıların Tanrı'ya bağlanma tarzları demografik değişkenlere (cinsiyet, yaş, medeni durum, alınan eğitim, vb.) bağlı olarak anlamlı bir farklılık gösterir (**H4**). Buna göre, ilahiyat eği-

²⁵ Richard Beck ve Angie McDonald, "Attachment to God: The Attachment to God Inventory, Test of Working Model Correspondence, and and Exploration of Faith Group Differences", *Journal of Psychology and Theology*, c. 32, 2004, sa. 2, s.92-103.

²⁶ Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, c.2, 1992, s. 3-28.

timi alanlar Tanrı'ya daha güvenli bağlanır **(H4a)**. Öznel dindarlık algısı dindar olan bireyler az dindar olan bireylere nazaran Tanrı'ya daha güvenli bağlanır **(H4b)**. Son altı ayda karşılaşılan problemler ile Tanrı'ya bağlanma tarzı arasında anlamlı bir ilişki vardır **(H4c)**.

Örnekleme ve Olgusal Durum

Araştırmanın evreni, İstanbul'da okuyan üniversite öğrencileridir. Örnekleme ise, yaşları 18-35 arasında değişen ve 2011-2012 öğretim yılında Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde lisans eğitimi alan 109 kişi, İstanbul Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi ve Eczacılık Fakültesi'nde lisans eğitimi alan 50 kişi, Yıldız Teknik Üniversitesi Mimarlık, Şehir ve Bölge Planlama bölümlerinde lisans eğitimi alan 22 kişi, İstanbul Teknik Üniversitesi Türk Musikisi Devlet Konservatuarı'nda lisans eğitimi alan 8 kişi ve Boğaziçi Üniversitesi Psikoloji, Sosyoloji ve Matematik bölümlerinde lisans ve yüksek lisans eğitimi alan 24 kişi olmak üzere toplamda 213 üniversite öğrencisinden oluşmaktadır.

Araştırmaya katılanların 44'ü (%20.6) erkek, 169'u (%79.3) kadındır. Katılımcıların 109'u (% 51.2) lisans eğitimlerini ilahiyat bölümünde tamamlarken, 104'ü (%48.8) ilahiyat dışı bölümlerde tamamlamıştır. Araştırmada lisans veya yüksek lisans seviyesinde din eğitimi alıp almama önemli olduğu için, matematik, psikoloji, sosyoloji, eczacılık, vs. ayırt etmeksizin tüm bölümler ilahiyat dışı olarak kategorize edilmiştir. Bu sebeple, 'alınan eğitim' bağımsız değişkeni adı altında 'ilahiyat' ve 'ilahiyat dışı' olmak üzere iki kategori belirlenmiştir. Aynı zamanda katılımcıların 9'u (% 4.2) dini açıdan kendilerini çok dindar, 159'u (%75) dindar, 31'i (%14.6) az dindar, 10'u (%4.7) dinle ilgisi az ve 3'ü (%1.4) ise dinsiz olarak algılamaktadır. Katılımcıların 44'ü (%24.4) son altı ayda bir yakının ölümü, 24'ü (%13.3) ekonomik sıkıntı, 45'i (%25) aile için sorunlar, 29'u (%16.1) sağlık sorunları, 4'ü (%2.2) doğal afet, 3'ü (%1.7) kaza problemi yaşadığını belirtmiştir. Katılımcıların 31'i (%17.2) ölüm, ekonomik sıkıntı, aile içi sorun, sağlık sorunu, doğal afet ve kaza haricindeki muhtelif problemlerle karşılaşmıştır.

Ölçme Araçları

Araştırmanın amaçlarına uygun olarak, Kişisel Bilgi Formu, Tanrı'ya Bağlanma Envanteri, Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği ve Yetişkin Bağlanma Ölçeği veri toplama aracı olarak kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu Bu form ile katılımcıların demografik özellikleri (yaş, cinsiyet, sosyo-ekonomik düzey vb.), ile ilgili bilgiler toplanması hedeflenmiştir.

Tanrı'ya Bağlanma Envanteri (TBE)

Bireylerin Tanrı'ya bağlanma tarzlarını belirlemek için kullanılan ölçeklerden bir tanesi Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'dir (Attachment to God Inventory-AGI). Bu ölçek, Tanrı'ya bağlanma tecrübesi erken dönemdeki bağlanma tecrübesinin aynalanması mı, yoksa erken dönemdeki bağlanma ihtiyacını karşılamada yaşanan boşluğu telafi etme yolu mudur? sorusunu cevaplandırmak amacıyla Richard Beck ve Angie McDonald²⁷ tarafından geliştirilmiştir. Tanrı'ya Bağlanma Envanteri (TBE), asıl olarak Brennan, Clark ve Shaver'ın "Yakın İlişkilerde Yaşantılar Envanteri (YİYE)"²⁸ ölçeğinden faydalanarak geliştirilmiş bir envanterdir. TBE ilk defa tarafımızca Türkçe'ye çevrilmiş olup, güvenilirlik ve geçerlilik çalışması yapılmıştır.

Özgün Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'nde 28 soru (item) bulunmaktadır. Ancak, envanterin özgün versiyonunda 14. ve 16. soruların esasen kaçınan bağlanma tarzını ölçmek amacıyla belirlenmesine rağmen kaygılı tarz için daha çok yük değeri (loading) alması sebebiyle, yazarlar bu iki sorunun envanterden çıkarılmasını önermişlerdir. Bu nedenle, araştırmada kullanılan TBE, 14. ve 16. soruların çıkarılması sonucu 26 sorudan oluşmaktadır. Beck ve McDonald, literatürde genellikle güvensiz ve güvenli boyutunda değerlendirme yapılmasına rağmen, TBE'yi kaçınma ve kaygı olmak üzere iki boyut üzerinden değerlendirmişlerdir²⁹. Bizim araştırmamızda ise, kullandığımız 26 sorudan oluşan TBE'de faktör analizi sonucunda 3 boyut belirlenmiştir (KMO=.827; Cronbach Alfa=.787; $\chi^2=1.221$; $p=0.000$). Bu boyutlar; kaçınma, kaygı ve güvenli boyutlardır. Ayrıca, envanterdeki 12.ve 15. sorular kaçınan ve kaygılı boyutta ve 21. soru güvenli ve kaygılı boyutta binişik yük değeri aldığı için değerlendirmeye alınmamıştır. 2., 10., 13., 18. ve 22. sorular yeniden kodlanmıştır. Söz konusu değerlendirmeye alınmayan üç soru aşağıda verilmiştir.

²⁷ Richard Beck ve Angie McDonald, a.g.e., 2004

²⁸ Brennan ve diğerleri, "Self-Report Measurement of Adult Romantic Attachment: An Integrative Overview", J. A. Simpson ve W. S. Rholes, (Ed.). Attachment Theory and Close Relationships (s. 46-76) içinde. New York: Guilford Press, 1998.

²⁹ Richard Beck ve Angie McDonald, a.g.e., 2004, s.94

- **12. Soru** : Tanrı ile ilişkimde duygusallıktan rahatsız olurum.
- **15. Soru** : Yanlış yaptığım zamanlarda Tanrı'nın beni affetmeyeceğinden korkarım.
- **21. Soru** : Ben hissedemezken başkalarının Tanrı'nın varlığını hissetmesine gıpta ederim

Söz konusu üç madde çıkarıldıktan sonra, Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'ni oluşturan boyutlar ve bu boyutlarla ilgili sorular aşağıda verilmiştir. Her bir soru ile ilgili yük değerleri bulgular kısmında verilecektir.

- 1. Güven Boyutu** : 2, 4, 8, 9, 10, 13, 16, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 26
- 2. Kaygı Boyutu** : 3, 5, 14, 18, 25
- 3. Kaçınma Boyutu** : 1, 6, 7, 11

Elde edilen Cronbach Alfa değerleri güven boyutu için .849, kaygı boyut için .770 ve kaçınma boyutu için .570'tir. Genel olarak TBE'nin Cronbach Alfa değeri .787'dir. Gerek yukarıda verilen faktör analizine ait değerler gerekse burada sunulan iç tutarlılık analizine ait Cronbach Alfa değerleri ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu göstermiştir. Envanterdeki sorular 7'li likert tipi derecelendirme ile ölçülmüştür. Ölçeği oluşturan her bir soru için "bana tamamen uygun, bana oldukça uygun, bana uygun, kararsızım, bana uygun değil, bana oldukça uygun değil, bana hiç uygun" değil olmak üzere 7 farklı derece vardır.

Yetişkin Bağlanma Ölçeği (YBÖ)

Yetişkin Bağlanma Ölçeği (Adult Attachment Scale), Hazan ve Shaver'ın)³⁰ yetişkinlikte tecrübe edilen romantik aşk ilişkilerini konu edindikleri bir araştırmaya katılan bireylerin bağlanma tarzlarını belirlemek için geliştirdikleri kategorik bir ölçektir. Ölçekte güvenli, kaygılı ve kaçınan bağlanma tarzlarını belirleyen üç ayrı paragraf vardır:

- İnsanlarla yakın ilişki kurmaktan rahatsız olurum. İnsanlara pek güvenmem ve bağlanmam. Birisi benimle yakınlık kurmak istediğinde tedirgin olurum (Kaçınma).
- İnsanları bana karşı mesafelidir. Arkadaşlarımın beni sevmediğini veya benimle vakit geçirmek istemediğini düşünürüm.

³⁰ Cindy Hazan ve Philip R. Shaver, *a.g.e.*, 1987.

Başka insanlarla kaynaşmak isterim fakat bu arzum insanları bazen korkutup benden kaçmalarına sebep olur (Kaygı).

- İnsanlarla kolayca yakınlık kurarım. Herkese rahatça bağlanabilir ve onların bana bağlanmasına izin veririm. İnsanlar benimle kolayca yakınlık kurabilir. Terkedilmekten endişe duymam (Güven).

Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği (TBÖ)

Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği, Kirkpatrick ve Shaver'ın³¹ Hazan ve Shaver'a ait Yetişkin Bağlanma Ölçeği'ne dayanarak, ölçeğin özgün halindeki ifadelerinin Tanrı'ya uygun olarak değiştirilmesi yoluyla oluşturdukları kategorik bir ölçektir. Ölçekte, üç çeşit bağlanma tarzını ölçen üç ayrı paragraf bulunmaktadır. Elde edilecek verilere göre, katılımcılar güvenli, kaygılı veya kaçınan tarzlardan birisi ile bağdaştırılacaktır.

- Tanrı'nın bana uzak olduğunu, benim problemlerime kayıtsız kaldığını, beni gözetmediğini ve beni sevmediğini düşünüyorum (Kaçınma).
- Aslında Tanrı'nın beni gözeteceğine, beni seveceğine ve dileklerimi kabul edeceğine inanıyorum. Ama bu hissi bir türlü yakalayamıyorum (Kaygı).
- Tanrı beni sever ve gözetir. Beni hep korur. Tanrı ile olan ilişkim her zaman güven vericidir. O'ndan her zaman razıyım (Güven).

Verilerin Toplanması ve İstatiksel Analizi

Araştırmamızın amacına uygun olarak hazırlanan anket formları, yukarıda adı geçen üniversitelerdeki fakülte ve bölümlerde 2011 Eylül ve Aralık ayları arasındaki zaman diliminde uygulanmıştır. Anketler özellikle ilahiyat öğrencilerine sınıflarda ders esnasında uygulanırken, ilahiyat-dışı bölümlerde okuyan gönüllü öğrencilere ise üniversite kampüslerinde hemen doldurulup geri verilmesi şeklinde uygulanmıştır. Lisans veya yüksek lisans eğitimini Boğaziçi Üniversitesi'nde alan öğrencilere e-posta aracılığıyla ulaşılmıştır. Uygulamada katılımcıların gönüllü olmaları ön planda tutulmuş, uygulamanın sıhhati açısından ihtiyaç duyulan ve gerekli olan bütün açıklamalar katılımcılara yapılmıştır. 250 kişiye dağıtılan anket formlarından 230'u araştırmacıya ulaşmıştır. Yapılan veri temizle-

³¹ Wade C. Rowatt ve Lee A. Kirkpatrick, "Two Dimensions of Attachment to God and Their Relation to Affect, Religiosity, and Personality Constructs", *Journal for the Scientific Study of Religion*, c. 41, 2002, sa. 4, s.637-651.

me işleminden sonra formlardan 17'si özensiz cevaplama sebebiyle değerlendirmeye alınmamıştır. Bilgisayar ortamına aktarılan verilerin analizi SPSS 16.0 paket programı yardımıyla yapılmıştır.

Faktör analizi işlemi yapılmadan önce elde edilen verilerin faktör analizi için uygun olup olmadığını tespit etmek amacıyla Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) testi uygulanmıştır. Ölçeği oluşturan maddeleri faktörleştirmede temel bileşenler analiz tekniği (Principle Component Analysis, PCA) kullanılmıştır. Maddeler arasındaki içtutarlılığı belirlemek için ise, iç tutarlılık (Reliability Analysis) analizinden yararlanılmıştır. Farklı iki grup arasındaki ilişkilerin anlamlı olup olmadığını anlamak için bağımsız t-test (Independent Sample t-test) tekniği uygulanmıştır. İki'den fazla grupların karşılaştırılması için, tek yönlü varyans analizi (One-Way ANOVA) kullanılmıştır. Tespit edilen farkların hangi gruplar arasında olduğunu belirlemek için Scheffe ve Fisher's LSD testleri kullanılmıştır. İki sürekli değişken arasındaki korelasyonu belirlemek için ise Pearson korelasyon (Pearson Correlation Coefficients) analizinden yararlanılmıştır.

Bulgu ve Yorumlar

db | 187

Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'nin alt boyutlarını belirlemek amacıyla yapılan faktör analizi sonucunda, ölçek maddeleri üç boyutta toplanmıştır. Kaiser-Meyer-Olkin (KMO) değeri (.827); Bartlett testi değerleri ($\chi^2=1.221$; $p=0.000$) ve iç tutarlılık analizi sonucunda elde edilen iç tutarlılık katsayısını gösteren Cronbach Alfa değeri (.787) olarak hesaplanmıştır. Bu değerler, Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'nin analizler yapılırken kullanılmasının istatistik açıdan uygun olduğunu göstermiştir (bkz. Tablo-1)

Tanrı'ya Bağlanma Envanteri				
(KMO=.827; Cronbach Alfa=.787; $\chi^2=1.221$; $p=0.000$)				
F 1: Güven Boyutu (Cronbach Alfa Değeri=.849)	N (Sayı)	M (Ort.)	S (Sts. Sapma)	Madde Yüğü
2. Allah'a yakın olma duygusu çok ihtiyaç duyduğum bir şey değildir	213	6.50	1.38	-0.48**
22. Allah'ın hayatımdaki herşeyi kontrol etmesine müsaade etmekten rahatsız olurum	210	6.39	1.31	-0.72**
16. Allah'ın yardımı olmasaydı hiçbirşey yapamazdım	211	6.18	1.48	0.74
18. İnsanlar kendileri için yapmaları gereken şeylerde Allah'a tabi olmamalıdır	212	6.18	1.57	-0.48**
10. Allah'a gereğinden fazla bağlı olmamayı tercih ederim	213	6.12	1.64	-0.51

9. Allah'a yakın insanlara gıpta ederim	210	5.90	1.57	0.63
4. Hayatımdaki her konuda tamamen Allah'a tabiyim	212	5.50	1.49	0.71
19. Allah'ın beni sevdiğinden emin olmayı çok isterim	209	5.74	1.69	0.68
23. Allah ile iyi olan ilişkilerime zarar vermekten endişe duyarım	212	5.74	1.61	0.60
13. Hatalarım olsa da Allah'ın benden razı olup olmadığını sorgulamam	206	5.50	1.76	-0.40**
26. Hayatımdaki çoğu kararı Allah'a havale ederim	209	5.13	1.64	0.68
20. Tüm problem ve kaygılarımı Allah'la hergün Paylaşıyorum	210	4.87	1.41	0.68
8. Allah'la olan tecrübelerim çok içten ve heyecan vericidir	207	4.79	1.42	0.53
24. Allah'a ettiğim dualar çok duygu yüklüdür	210	4.73	1.31	0.49
F 2: Kaygı Boyutu (Cronbach Alfa Değeri=.707)	N (Sayı)	M (Ort.)	S (Std. Sapma)	Madde Yüklü
25. Allah'ın başkalarına yardım edip de beni unuttuğunu hissettiğim zamanlarda çok üzülürüm	207	2.90	1.92	0.72
14. Allah'la ilişkimde gel gitler yaşarım	211	2.78	1.66	0.53
3. Eğer Allah'ın hayatıma müdahil olmadığını hissedersen çok sinirlenirim	194	2.72	2.01	0.68
5. Allah'ın başkalarını benden daha çok gözetmesini kiskanırım	211	2.28	1.64	0.75
17. İsteklerime cevap vermediğinde çoğu zaman Allah'a kızarım	209	1.56	1.05	0.7
F 3: Kaçınma Boyutu (Cronbach Alfa=.570)	N (Sayı)	M (Ort.)	S (Std. Sapma)	Madde Yüklü
11. Allah'ın benden razı olup olmadığı konusunda çoğu zaman endişelenirim	208	4.65	1.83	0.6
6. Allah'a niyazda bulunurken pek gözyaşı dökmem	210	3.57	1.61	0.45
7. Bazen Allah'ın sevgili kulu olmadığını düşünürüm	207	3.14	1.72	0.6
1. Allah'la ilişkim konusunda çokça endişe duyarım	205	2.89	1.86	0.67

188 | db

Tablo - 1. Tanrı'ya Bağlanma ve Demografik Değişkenler ile İlgili Bulgular

Tanrı'ya Bağlanma ve Alınan Eğitim

Dua etme, dinin emrettiği ibadetleri yerine getirme veya dini davranışlar hem dindarlıkla hem de bireyin Tanrı'ya yaklaşması

ve güven ihtiyacını doyurmasıyla olumlu bir ilişki arz etmektedir³². Dolayısıyla, dindarlık ve Tanrı'ya bağlanma arasında olumlu bir ilişki söz konusudur³³. Aynı zamanda, dini eğitim alma ve dini ortamda yetişme ile Tanrı ile yakın ve güvenli bir bağ kurma arasında olumlu bir ilişki vardır³⁴. Dindarlık ve mesleki gruplarla ilgili gerçekleştirilen bir araştırmada, din eğitimi alma ve dindarlık arasında olumlu ilişki tespit edilmiştir. Doktor, mühendis, çiftçi, işçi, din görevlisi ve öğretmen gibi bir çok meslek grubundan gelen Türk katılımcılar üzerinde gerçekleştirilen bu araştırmada, din görevlilerinin en dindar, doktorların en az dindar kişiler olduğu sonucuna ulaşılmıştır³⁵.

Richard Beck ve McDonald'ın Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'ni geliştirip ilk defa uyguladıkları araştırmanın sonuçlarına göre, mensubu olunan dini cemaatin Tanrı'ya bağlanma ile anlamlı bir ilişki içinde olduğu tespit edilmiştir³⁶. Çünkü, her cemaatin Tanrı ile ilgili öğretileri, tapınma ritüelleri, dini pratikleri farklılaşmaktadır. Söz konusu farklılık da, muhakkak ki Tanrı ile kurulan bağda farklılıklara sebebiyet vermektedir. Beck'in³⁷ Tanrı'ya Bağlanma Envanteri'ni kullanarak gerçekleştirdiği başka bir araştırmanın sonuçlarına göre, Ortodoks Hristiyan kilisesine mensup olma, orada eğitim alma ve Hristiyanlığın doktrinlerini kabul etme ile Tanrı'ya güvenli bağlanma arasında olumlu bir ilişki saptanmış olması dindarlık ve Tanrı'ya bağlanma arasında önceden tespit edilen olumlu ilişkiyi destekler niteliktedir.

Elde edilen bulgulara göre, Tanrı'ya kaçınan bağlanma boyutunda ilahiyat fakültesinde eğitim alanların ortalama değeri M=3.75 iken, ilahiyat dışı bölümlerde eğitim alanların ortalama

³² Matt Bradshaw, Christopher G. Ellison ve Jack P. Marcum, "Attachment to God, Images of God, and Psychological Distress in a Nationwide Sample of Presbyterians", *The International Journal for the Psychology of Religion*, cilt.20, 2010, s.143.

³³ Pehr Granqvist ve Berit Hagekull, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation", *Journal for the Scientific Study of Religion*, cilt. 2, 1999, sa. 38, 254-273; Pehr Granqvist ve Berit Hagekull, "Religiosity, Adult Attachment, and Why 'Singles' are More Religious", *The International Journal for the Psychology of Religion*, cilt. 10, 2000, sa. 2, 111-123.

³⁴ Thomas Ross, "Attachment and Religious Beliefs-Attachment Styles in Evangelical Christians", *Journal of Religion and Health*, c. 46, 2007, sa. 1, s.81.

³⁵ Ali Ayten, *Prososyal Davranışlarda Dindarlık ve Empatinin Rolü*, Kabul edilmiş Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi SBE, 2009, s.145.

³⁶ Richard Beck ve Angie McDonald, *a.g.e.*, 2004, s.100.

³⁷ Richard Beck, "God As a Secure Base: Attachment to God and Theological Exploration", *Journal of Psychology and Theology*, c. 34, 2006, sa. 2, 125-132.

değeri $M=3.37$ 'dir. Gruplar arasında ortalamalar bazında bulunan fark, istatistiki açıdan anlamlıdır ($p<.05$). Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda ilahiyat eğitimi alanların ortalama değeri $M=2.47$ iken, ilahiyat dışı bölümlerde eğitim alanların ortalama değeri $M=2.39$ 'dur. Zira, bu farklılık istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$). Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda, ilahiyatta ($M=5.85$) ve ilahiyat dışı ($M=5.47$) bir bölümde eğitim alma arasında anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir ($p<.05$). Yani, alınan dini eğitim katılımcıların Tanrı'ya güvenli bağlanma tarzı ile olumlu bir ilişkisellik arz etmektedir. Nitekim, bu sonuçlar literatürdeki araştırma sonuçları ile paralellik arz etmektedir. Ayten'in (2011) araştırma sonuçlarında yer aldığı gibi tıp eğitimi alan birey ile din eğitimi alan bireyin dindarlıklarında gözlenen farklılıkla paralel olarak, araştırmanın sonucunda ilahiyat eğitimi alanlar ile almayanlar arasında Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda anlamlı bir farklılık tespit edilmiştir³⁸. Ancak, sonuçlara göre ilahiyat eğitimi alanların Tanrı'ya daha kaçınan bağlanmasının sebebi örneklemin çoğunluğunun kadınlardan oluşması ($N=64$) olabilir³⁹. Araştırmanın başında sunulan 'ilahiyat eğitimi alanlar Tanrı'ya daha güvenli bağlanır' yönündeki H4a hipotezimiz desteklenmiştir.

Tanrı'ya Bağlanma ve Dindarlık Algısı

Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda, dindar bireylerin ortalaması $M=2.30$ iken, az dindar bireylerin ortalaması $M=2.86$ bulunmuştur. Tanrı'ya kaygılı bağlanmış bireylerin az dindar olmaları ortalamalar bakımından anlamlı gözüktüğü gibi istatistiki açıdan da anlamlıdır ($p<.05$). Ayrıca, Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda dindar bireylerin ortalaması $M=5.88$ iken, az dindar bireylerin ortalaması $M=4.89$ 'dur. Ortalamalar bakımından Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda dindar ve az dindar olma arasında anlamlı bir farklılık vardır ($p<.05$). Böylelikle H4b hipotezimiz desteklenmiştir. Bu bulgular literatürdeki araştırma sonuçları ile tutarlıdır. Örneğin bir araştırmanın sonucuna göre, dindarlık ve güvenli bağlanma arasında genel olarak olumlu bir ilişki vardır⁴⁰. Dolayısıyla, Tanrı'ya

³⁸ Ali Ayten, "Tanrı'ya Sığınmak: Dini Başa Çıkma Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma", İstanbul: İz Yayıncılık, 2011

³⁹ Bagher Ghobary Bonab ve Avazeh Sadat Yousefi Namini, "The Relationship Between Attachment to God and Reliance on God", *Procedia Social and Behavioral Sciences*, cilt.5, 2010, 1098-1104.

⁴⁰ Pehr Granqvist ve Berit Hagekull, Religiosity, "Adult Attachment, and Why "Singles" are More Religious", *The International Journal for the Psychology of Religion*, cilt. 10, 2000, sa. 2, s.111.

güvensiz tarzda bağlanmış bireylerin az dindar olmaya ve Tanrı'ya uzak ve ilgisiz algılamaya daha fazla eğilimi vardır⁴¹. Araştırma bulgularına istinaden, az dindar bireylerin dindar bireylere göre Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda önde olmalarının sebebi sosyalleşme süreçleri ile alakalı olabilir. Ebeveynlerinin de az dindar olduğu ve onlara güvenli bağlandıkları durumda Tanrı'ya kaygılı bağlanmış olmaları muhtemeldir⁴². Aynı zamanda, az dindar bireylerin Tanrı'ya kaygılı bağlanmaları romantik aşk ilişkilerinde veya evliliklerinde kaygılı bağlanma tarzına sahip olmalarından da kaynaklanıyor olabilir. Yani, bu iki ilişki arasında ikame söz konusu olabilir⁴³. Ayrıca, Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile dışsal yönelimli dindarlık arasında olumlu bir ilişki tespit edilmiştir⁴⁴. Yani, Tanrı'ya kaygılı tarzda bağlanmış bireylerin dindarlıkları, emin bir şekilde içsel olarak hissedilen ve Tanrı'ya dair olumlu imgelerin hakim olduğu bir dindarlık değildir. Kaygılı tarzda bağlanmış bireylerin kendilik algıları olumsuz olduğu için, Tanrı ile ilgili mevcut şüpheleri, kendilerini sevgiye veya korunmaya değer görmemelerinden kaynaklanıyor olabilir. Dolayısıyla, kaygılı tarzda bağlanmış kişiler dindar kişiler olsalar dahi zihinsel açıdan kendilik temsilleri problemlili olduğundan hem içsel hem dışsal yönelimli tam bir dindarlık geliştiremiyor olabilirler.

Dindar kişilerin az dindar olanlara göre Tanrı'ya daha güvenli bağlanmaları iki sebepten kaynaklanıyor olabilir. Birincisi, katılımcıların hepsinin Müslüman olduğu bilgisi dikkate alınırca, Tanrı'ya güvenli tarzda bağlanmalarının sebebi, dini inançlarından kaynaklanıyor olabilir. İkincisi ise, katılımcıların *dindar ebeveynlerine güvenli tarzda bağlanmış olmalarından (ikame) veya az dindar/dinsiz ebeveynlerine güvensiz tarzda bağlanmış olmalarından (telafi) kaynaklanıyor olabilir*⁴⁵.

Tanrı'ya Bağlanma ve Problemlerle Karşılaşma

Anket formunda katılımcılara son altı ay içerisinde karşılaştıkları problemlerle ilgili yedi seçenek sunulmuştur. Ancak, 3. seçenek

⁴¹ Timothy G. Belavich ve Kenneth I. Pargament, "The Role of Attachment in Predicting Spiritual Coping with a Loved One in Surgery", *Journal of Adult Development*, cilt. 9, 2002, sa. 1, s.11-29.

⁴² Wade C. Rowatt ve Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s.638, 2002.

⁴³ Richard Beck ve Angie McDonald, *a.g.e.*, s.100, 2004.

⁴⁴ Wade C. Rowatt ve Lee A. Kirkpatrick, *a.g.e.*, s.648, 2002

⁴⁵ Pehr Granqvist ve Lee A. Kirkpatrick, "Religious Conversion and Perceived Childhood Attachment: A Meta-Analysis", *The Journal for the Psychology of Religion*, cilt. 14, 2004, sa. 4, s.225.

olan *ekonomik sıkıntı çekme*, 2. seçenek olan *aile içi sorunlarla* beraber değerlendirilmeye alınırken, benzer şekilde 6. seçenek olan *kaza geçirme* 4. seçenek olan *sağlık sorunu ve sakatlanma* ile beraber değerlendirilmiştir. Ayrıca, 5. seçenek olan *doğal afetlere maruz kalma* ile 7. Seçenek olan *diğer* seçeneği beraber değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre, sağlık sorunu, sakatlanma ve kaza geçirenler (M=3.82), aile içi sorun yaşayanlar (M=3.61), yakını ölenler (M=3.54) ve diğer kategorisinde muhtelif problemler yaşayanlar (M=3.28) arasında Tanrı'ya kaçınan bağlanma puan ortalamaları bakımından farklılık vardır. Ancak, sadece ortalamalar baz alındığında problemin türü ve Tanrı'ya kaçınan bağlanma boyutu arasında anlamlı bir farklılık varmış gibi gözükse de söz konusu farklılık istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır ($p>.05$). Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda elde edilen bulgulara göre, sağlık sorunu, sakatlanma ve kaza geçirenlerin (M=2.8) aile içi sorunlar yaşayan bireylere (M=2.55) nazaran daha yüksek ortalamaya sahiptir. Nitekim, sırasıyla bir yakınının ölümünden muzdarip olma (M=2.31) ve üniversite eğitimi sebebiyle kalacak yer sıkıntısı, sınav kaygısı veya nişanlıdan ayrılma gibi problemlerden muzdarip olma (diğer) (M=2.04) en düşük ortalamaya sahiptir. Bu safhada, ortalamalar bazında tespit edilen farklılık istatistiki açıdan da anlamlı bulunmuştur ($p=.013$, $p>.05$). Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda ise, mevcut dört problem türü arasında anlamlı bir fark tespit edilmemiştir. Dolayısıyla, son altı ayda karşılaşılan problemler ile Tanrı'ya bağlanma tarzı arasında anlamlı bir ilişki vardır yönündeki H4c hipotezi kısmen desteklenmiştir. Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda tespit edilen farkların hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için yapılan Fisher's LSD testi sonucunda sağlık problemi, sakatlanma ve kaza gibi problemlerle karşılaşma (M=2.88) ile bir yakınının ölümünden muzdarip olma arasında (M=2.31), sağlık problemi, sakatlanma ve kaza geçirme lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu farklılık iki sebepten kaynaklanıyor olabilir. Birincisi, özgün bağlanma kuramına göre kaygılı bağlanmış bireyin kendilik imgesi olumsuz, başkaları imgesi olumlu olduğu için, kendisini ilgi ve desteğe değer görmemektedir. Tanrı'ya kaygılı bağlanmış bireyin, bir yakının (örn. eş veya çocuk ölümü) ölümü ile yüzleşirken kaygı ortalamasının düşmesi onun travma ile başa çıkabilmek adına dışarıdan desteği reddetmede kendisini geri çekmesinden kaynaklanıyor olabilir. Yani, travmanın şiddetinden dolayı bir nebze dışarıdan destek almaya meyletmeleri kaygı boyutunda bir düşüşe sebep oluyor olabilir.

Sakatlanma veya sağlık sorunu gibi problemler daha ikincil düzeyde stres yaratan problemler kategorisinde olduğundan ve bu tip problemlerden sonra hayatın hala daha devam etmesi kaygılı bağlanmış bireyin ölümle yüzleştiği andaki gibi derin manevi sorgulamalara girmesine, başkalarından destek alma ihtiyacının doğmasına ve duygusal boşluk yaşamasına sebep olmayabilir. Buna bağlı olarak, kaygılı bireyler kendilerini araçsal veya sosyal destek almaya değer görmedikleri için, sakatlanma ve sağlık sorunu gibi durumlarla karşılaştıklarında Tanrı'ya kaygılı bağlanma ortalamalarının yüksek olması anlamlı olabilir. İkinci sebep ise, bir yakınının ölümünden muzdarip olan Tanrı'ya kaygılı bağlanmış bireylerin ölüm geçiği ile yüzleşmeleri, onların duygusal boşluğu telafi etmek adına Tanrı'yı nihai güvenli zemin olarak kullanmaya sevk ediyor olabilir. Yani, söz konusu sebepten dolayı kaygı boyutunda sağlık problemleri, sakatlanma ve kaza geçirme gibi problemlendense bir yakının ölümü ile yüzleşmek daha derin duygusal bağlanma ihtiyacı doğduğundan Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutundaki ortalamalarda anlamlı bir düşme olabilir.

db | 193

Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda, yapılan Scheffe testi sonucunda sağlık sorunları, sakatlanma ve kaza geçirme ($M=2.88$) ile kalacak yer sıkıntısı veya sınav sıkıntısı gibi diğer kategorisinde problem yaşama arasında ($M=2.04$) sağlık sorunu, sakatlanma ve kaza geçirme lehine anlamlı bir fark olduğu tespit edilmiştir. Söz konusu farklılık, Tanrı'ya kaygılı bağlanmış bireylerin olumsuz dini başa çıkma tekniklerini kullanmaya daha yatkın olmalarından kaynaklanıyor olabilir⁴⁶. Sınav kaygısı veya kalacak yer sıkıntısına göre daha ağır problemler olan kaza geçirme veya sağlık problemi yaşama (bunlar ilişkisel olmayan problemler olduğundan sosyal destek-tense araçsal desteğe daha çok ihtiyaç duyulabilir) karşısında Tanrı'ya kaygılı bağlanmış bireyin yaşadığı travma onun aklına mevcut stresli durumu daha da abartmaya sebep olacaktır⁴⁷. Bu sebeple Tanrı'ya kaygılı bağlanmış bireyin, Tanrı'nın kendisini sevmediği veya cezalandırdığı gibi düşüncelerle olumsuz dini başa çıkma tekniklerini kullanması muhtemeldir.

Alınan eğitim, öznel dindarlık algısı ve son altı ayda karşılaşılan problemler olmak üzere üç demografik değişken ile Tanrı'ya

⁴⁶ Michele A. Schottenbauer ve diğerleri, "Attachment and Affective Resolution Following a Stressful Event: General and Religious Coping as Possible Mediators", *Mental Health, Religion & Culture*, cilt. 9, 2006, sa. 5, s. 464.

⁴⁷ Michele A. Schottenbauer ve diğerleri, *a.g.e.*, 2006.

bağlanma arasında tespit edilen anlamlı ilişkiler araştırmanın başında verilen H4 hipotezinin kısmen desteklendiğini göstermektedir.

Bağlanma ve Tanrı'ya Bağlanma İlişkisi

Araştırmanın bu kısmında, yetişkinlikte tecrübe edilen bağlanma tarzları ile Tanrı'ya bağlanma tarzları arasındaki ilişki yapılan analizler çerçevesinde değerlendirilmektedir. Bu değerlendirme, genel olarak Tanrı'ya bağlanma tarzı yetişkinlikteki bağlanma tarzı ile ilişkilidir tezine dayanmaktadır. Bu çerçevede, yetişkinlikte tecrübe edilen bağlanma tarzı ile Tanrı'ya bağlanma tarzı arasındaki ilişkiyi incelemek şeklinde olmuştur. Böylece, “yetişkinlikte tecrübe edilen bağlanma tarzı ile Tanrı'ya bağlanma tarzı arasında süreklilik mi söz konusudur? Yoksa, yetişkinlikte tecrübe edilen bağlanma tarzı ile Tanrı'ya bağlanma tarzı arasında süreksiz bir ilişki mi vardır?” soruları önem kazanmaktadır.

Literatürde bu soruya odaklanmış araştırmacıların ortaya attığı temel iki hipotez vardır: İkame hipotezi ve telafi hipotezi. İkame hipotezi, Tanrı'ya bağlanma ve beşeri düzeyde tecrübe edilen bağlanma yaşantısı arasında süreklilik olduğunu iddia ederken, telafi hipotezi ise, söz konusu iki değişken arasında herhangi bir sürekliliğin olmadığını ve Tanrı'ya güvenli bağlanma tarzının geçmişte hissedilemeyen güven duygusunun ve duygusal boşluğun Tanrı'nın nihai bağlanma nesnesi olarak benimsenmesi yoluyla telafi edildiğini iddia etmektedir. Tanrı'ya bağlanma ile ilgili araştırmaların bir kısmı yetişkinlikteki kaçınan bağlanma tarzı⁴⁸ ile bir kısmı yetişkinlikteki kaygılı bağlanma tarzı ve Tanrı'ya güvenli bağlanma arasında olumlu bir ilişki saptamıştır⁴⁹. Söz konusu tutarsızlığın üstesinden gelebilmek adına, kaygılı ve kaçınan bağlanma tarzları 'güvensiz' bağlanma olarak belirlenmiştir. Buna bağlı olarak, yetişkinlikteki güvenli veya güvensiz bağlanma ile Tanrı'ya güvenli veya güvensiz bağlanma arasındaki ilişkiye odaklanılmıştır⁵⁰. Literatür-

⁴⁸ Lee A. Kirkpatrick ve Philip Shaver, “Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion”, *Journal for the Scientific Study of Religion*, cilt. 29, 1990, sa. 3, s. 315-334.

⁴⁹ Lee A. Kirkpatrick, “God as a Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students”, *Personality and Social Psychology Bulletin*, cilt.24, 1998, s. 961-973.

⁵⁰ Mary Kathleen Hill, “ Individual Attachment Styles and the Correspondence/Compensation Hypothesis in Relation to Depression and Depressive Experiences”, Kabul edilmiş doktora tez önerisi, North Texas University, 2008.

deki araştırmaların bir kısmı ikame hipotezini doğrularken⁵¹, bir kısmı telafi hipotezini doğrulamaktadır⁵².

Pek tabii, bireyin mevcut dindarlığını veya Tanrı'ya bağlanma tarzını belirleyen sadece geçmişte tecrübe ettiği ve ona bağlı olarak gelişen yetişkinlikte tecrübe ettiği bağlanma ilişkisi değildir. Tanrı ile bireyin kurduğu öznel ilişkiye ve bağlanma tarzına etki eden ilişkiel durum⁵³, ebeveynin dindarlığı⁵⁴, çevresel faktörler (örn. ebeveynin boşanması, fakirlik, yas, vb.)⁵⁵ gibi pek çok değişken söz konusudur. Normal şartlar altında, dindar ebeveyne sahip olan ve ebeveynine güvenli bağlanmış bireyler en dindar grubu oluşturmaktadır. Ancak, dindar ebeveyni olup, ebeveynine güvensiz bağlanmış bireyler Tanrı'ya güvensiz bağlanmaya daha yatkın olmaktadır. Benzer şekilde, ebeveyni dindar olmayan veya az dindar olan ve ebeveynine güvenli bağlanmış bireyler ikame süreciyle birlikte Tanrı'ya güvensiz bağlanırken, dindar olmayan veya az dindar ebeveynine güvensiz bağlanmış bireyler Tanrı'ya güvenli bağlanmaya daha yatkındırlar.

Elde edilen bulgulara göre, Tanrı'ya kaçınan bağlanma boyutunda kaygılı yetişkin bağlanma tarzı en yüksek ortalamaya sahipken (M=4.12), bunu sırasıyla kaçınan bağlanma (M=3.58) ve güvenli bağlanma tarzı (M=3.47) takip etmektedir. Ortalamalar bakımından farklılık olmakla birlikte, bu fark istatistiki açıdan kısmen anlamlı bulunmuştur (p=.069).

⁵¹ Richard Beck ve Angie McDonald, *a.g.e.*, 2004; Angie McDonald ve diğerleri, "Attachment to God and Parents: Testing the Correspondence vs. Compensation Hypothesis", *Journal of Psychology and Christianity*, cilt. 24, 2005, sa. 1, s.21-28.

⁵² Pehr Granqvist ve Berit Hagekull, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation", *Journal for the Scientific Study of Religion*, cilt. 2, 1999, sa. 38, s.254-273; Pehr Granqvist ve diğerleri, "God is Nowhere, God is Now Here: Attachment Activation, Security of Attachment, and God's Perceived Closeness Among 5-7-year-old Children from Religious and Non-religious Homes", *Attachment & Human Development*, cilt. 9, 2007, sa. 1, s55-71.

⁵³ Pehr Granqvist ve Berit Hagekull, "Religiosity, Adult Attachment, and Why "Singles" are More Religious". *The International Journal for the Psychology of Religion*, cilt. 10, 2000, sa. 2, 111-123; Pehr Granqvist, "Attachment Theory and Religious Conversions: A Review and A Resolution of the Classic and Contemporary Paradigm Chasm", *Review of Religious Research*, cilt. 45, 2003, sa. 2, s.172-187.

⁵⁴ Lee A. Kirkpatrick ve Philip R. Shaver, *a.g.e.*, 1990; Pehr Granqvist, "Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation", *Journal for the Scientific Study of Religion*, c. 2, 1998, sa. 38, s.254-273; Pehr Granqvist, *a.g.e.*, 2002.

⁵⁵ Pehr Granqvist, *a.g.e.*, s. 794, 2003.

Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda ise, yetişkinlikte kaygılı bağlanma (M=3.35) en yüksek ortalama değerine sahipken, bunu sırasıyla kaçınan (M=2.55) ve güvenli bağlanma tarzı (M=2.29) takip etmektedir. Nitekim, elde edilen bulgular istatistiki açıdan oldukça anlamlıdır (p=.000). Yani, Tanrı'ya kaygılı bağlanma ile yetişkinlikte kaygılı bağlanma tarzı arasında anlamlı bir ilişki varken (p<.05), Tanrı'ya kaçınan bağlanma (güvensiz) ile yetişkinlikte kaygılı bağlanma (güvensiz) arasında kısmen anlamlı bir ilişki vardır. Özetle, ikame hipotezinde iddia edildiği gibi yetişkinlikte gözlemlenen güvensiz bağlanma örüntüleri ile Tanrı'ya güvensiz bağlanma arasında paralel bir ilişki bulunmuştur. Bu ilişki, özellikle Tanrı'ya kaygılı bağlanma ve yetişkinlikte kaygılı bağlanma arasında çok anlamlı gözükmektedir (p=.000). Sonuç olarak, mevcut örneklem için bir tür güvensiz bağlanma tarzı olarak kaygılı bağlanma, Tanrı ile olan ilişkide yine güvensiz bağlanma türü olarak kaygılı bağlanma şeklinde tezahür etmiştir. Ancak, güvensiz bağlanma türü olarak yetişkinlikte kaçınan bağlanma ile Tanrı'ya kaçınan bağlanma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilememiştir. Bu nedenle, araştırmanın başında öne sürülen ve H3 hipotezleri kısmen desteklenmiştir.

196 | db

Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda en yüksek ortalamaya sahip yetişkin bağlanma boyutu kaçınan bağlanmadır (M=5.87). Bunu sırasıyla, kaygılı (M=5.72) ve güvenli bağlanma (M=5.64) takip etmektedir. Ancak, söz konusu farklılıklar istatistiki açıdan anlamlı bulunmamıştır (p>.05). Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda yetişkinlikte tecrübe edilen bağlanma tarzları arasında anlamlı bir farklılığın olmaması, bağlanmanın türünün ne olursa olsun genelde dinin özelde Tanrı'nın toplumsal açıdan yeri ve öneminin büyük olması sebebiyle insanların hayatlarını herhalükarda kuşatması olarak yorumlanabilir.

Netice itibariyle, yetişkinlikte bağlanma ve Tanrı'ya bağlanma ilişkisi ile ilgili edilen bulgulara göre, ikame hipotezi desteklenmiştir. Bu nedenle, araştırmanın başında öne sürülen H1, H3 ve H4 hipotezleri kısmen desteklenmiştir. H2 hipotezini destekleyici herhangi bir bulguya ulaşılmamıştır.

Sonuç ve Öneriler

Yapılan analizlere göre, genelde Türk halkı özelde katılımcılar yetişkinlikte güvenli bağlanmaya eğilimlidir. Bunu sırasıyla kaygılı ve kaçınan bağlanma takip etmektedir. Benzer şekilde, genelde

Türk halkı özelde katılımcılar Tanrı'ya güvenli bağlanmaya yatkındır. Demografik özelliklerle Tanrı'ya bağlanma tarzları arasındaki ilişkiye bakıldığında, cinsiyet, yaş, medeni durum, sosyal çevre sosyo-ekonomik düzey ile Tanrı'ya bağlanma arasında anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir. Bireylerin aldıkları eğitime, öznel dindarlık algılarına ve son altı ayda karşılaştıkları problemlere göre Tanrı'ya bağlanma tarzları anlamlı bir farklılık göstermiştir. H4 hipotezi kısmen desteklenmiştir.

Bu sonuçlar, Türk toplumundaki erken dönem çocuk yetiştirme sürecinde güvenli bir ilişkinin kurulabildiğine veya güvensiz bir ilişki kurulmuş olsa dahi araştırmada göz önünde bulundurulmayan romantik aşk ilişkisi veya evlilikle, bu güvensiz durumun telafi edildiğini göstermektedir. Tanrı'ya kaygılı bağlanma boyutunda yetişkinlikte kaygılı bağlanma tarzı arasında oldukça anlamlı bir ilişki olduğu bulunmuştur. Böylelikle, Tanrı'ya kaygılı/güvensiz bağlanma boyutunda ikame hipotezi desteklenmiştir. Tanrı'ya kaçınan bağlanma boyutunda ikame hipotezi kısmen desteklenirken, Tanrı'ya güvenli bağlanma boyutunda yetişkinlikte tecrübe edilen bağlanma tarzları bakımından anlamlı bir ilişki tespit edilmemiştir.

Araştırmamız zorunlu olarak bazı sınırlılıkları barındırmaktadır. Bu sebeple, gelecekte konu ile ilgili gerçekleştirilmesi muhtemel araştırmalara yol göstermesi için şu önerilerde bulunmak mümkündür:

- Araştırmada yetişkin bireylerin bağlanma tarzları, kategorik olarak tespit edilmiştir. Bu yöntem, sosyal açıdan kabul edilen seçeneğin işaretlenmesi veya temsil kabiliyetinin düşük olması gibi sebeplerle sürekli ölçüklere göre daha az sıhhatlidir. Bu nedenle, tarafımızca kullanılan kategorik Tanrı'ya Bağlanma Ölçeği'nin yerine, onun Rowatt ve Kirkpatrick (2002) tarafından geliştirilen sürekli versiyonunun kullanılması daha sağlıklı sonuçlar elde edilmesine vesile olacaktır.
- Katılımcıların yetişkin bağlanma tarzlarının, suni ortam oluşturulması yoluyla bağlandıkları nesnelere birebir ilişkiye sokularak bağlanma örüntülerinin incelemesi daha doğru neticeler doğuracaktır.
- Genelde din özelde Tanrı ile bireyin kurduğu ilişkinin temelleri aile ortamında atılmaktadır. Bireylerin yetişkinlikteki bağlanma tarzı ile Tanrı'ya bağlanma tarzı ilişkisi üzerine gerçekleştirilmesi muhtemel araştırmaların sıhhati açısından *ebeveynin*

dindarlığının bağımsız değişken olarak göz önünde bulundu-
rulması önem arz etmektedir.

- Araştırmada, bireyin Tanrı ile olan ilişkisi aÇısından sadece bireysel değişkenler üzerinde durulmuŐtur. Bu sebeple, Tanrı'ya bağlanma tarzlarını etkileyen sosyo-kültürel değişkenler ayrıca incelenmelidir.
- Tanrı'ya bağlanma konusunda sosyo-demografik değişkenlere bağlı olarak tezahür edebilecek farklılıkların daha objektif bir Şekilde incelenerek ve daha sağlıklı sonuçlar elde edilebilmesi için homojen bir araştırma grubunun olması önem arz etmektedir.
- Türkiye'de Tanrı'ya bağlanma konusu ile ilgili literatür bakir olduğundan ileride gerŐekleŐtirilmesi muhtemel kapsamlı boy-
lamsal araştırmalara ihtiyaÇ vardır.

